

PROCESY INTEGRACJI EKONOMICZNEJ NA TLE REWOLUCJI NAUKOWO-TECHNICZNEJ

Podstawą, na której opiera się rozwój społeczeństwa są, zgodnie z teorią marksistowską, siły wytwórcze. Poziom i stan sił wytwórczych oraz potrzeby ich wzrostu, mają istotne znaczenie dla rozwoju historycznego. One właśnie decydują o różnych sposobach produkcji i trwałości systemów społecznych.

Opierający się na materialnej bazie rosnących sił wytwórczych, niezwykle szybki rozwój nauki, stanowi jedną z głównych cech współczesnej epoki. Ta coraz silniej i powszechniej występująca tendencja określana jest terminem rewolucji naukowo-technicznej¹. Doniosłość znaczenia rewolucji naukowo-technicznej polega nie tylko na jej oddziaływaniu na rozwój cywilizacji technicznej, ale także na całe życie społeczne i indywidualne.

Rewolucja naukowo-techniczna wywiera przemożny wpływ na życie społeczeństwa, a zwłaszcza na bliższe i dalsze perspektywy ogólnosiątkowego rozwoju. Sfera działania rewolucji naukowo-technicznej ma charakter uniwersalny. Obejmuje ona kraje o różnych systemach społecznych i powoduje daleko idące skutki w dziedzinie społecznej, gospodarczej i politycznej. Dynamiczny rozwój rewolucji naukowo-technicznej stał się jedną z głównych płaszczyzn historycznego współzawodnictwa pomiędzy kapitalizmem a socjalizmem².

Konieczność stosowania się do zmian w rozwoju sił wytwórczych znajduje swoje odzwierciedlenie w stosunkach ekonomicznych, których integralną częścią są międzynarodowe stosunki ekonomiczne. W dobie rewolucji naukowo-technicznej obserwujemy zwłaszcza silny wzrost internacjonalizacji życia gospodarczego, wyrażający się w intensyfikacji międzynarodowych powiązań ekonomicznych i naukowo-technicznych przekraczających granice ściśle regionalnych dwustronnych stosunków.

¹ Uważa się, że po raz pierwszy terminu „rewolucja naukowo-techniczna” w celu określenia przewrotu technologicznego użył wybitny uczony angielski, laureat Międzynarodowej Nagrody Leninowskiej „Za utrwalanie pokoju między narodami”, John Desmond Bernal (1901 - 1971).

² Por. *Międzynarodowa narada partii komunistycznych i robotniczych*. Warszawa 1969.

Wyrazem tych nowych związków ekonomicznych są procesy międzynarodowej integracji ekonomicznej, których dynamiczny rozwój obserwujemy po II wojnie światowej, zwłaszcza w Europie zachodniej.

Literatura przedmiotu obejmuje już znaczną liczbę publikacji poświęconych zarówno rewolucji naukowo-technicznej, jak i międzynarodowej integracji ekonomicznej. Poniższy artykuł stanowi próbę łącznego rozpatrywania obu tych procesów, pod kątem ich wzajemnych sprzężeń i uwarunkowań.

Kiedy obecnie mówi się o integracji gospodarczej, ma się na ogół na myśli tylko integrację określonej grupy państw, zwaną inaczej regionalną integracją gospodarczą. Przez integrację taką rozumie się więc

„wytworzenie pewnego organizmu gospodarczego obejmującego grupę krajów, organizmu, który — ze względu na wysoki stopień wewnętrznych powiązań ekonomicznych i osiągniętą w wyniku tego wewnętrzną spójność ekonomiczną — wyodrębnia się w widoczny sposób z całokształtu gospodarki światowej”³.

Integrację można również określić jako

„regulowany na podstawie międzynarodowej proces zbliżania, stopniowego łączenia w wielkie, ekonomiczne kompleksy gospodarstw narodowych dwóch lub więcej państw o takim samym systemie ekonomiczno-społecznym. W ramach tego procesu występuje zbliżenie, wzajemna adaptacja i optymalizacja struktur integrujących się krajów, w powiązaniu z potrzebami rewolucji naukowo-technicznej, co doprowadza w sposób konieczny do wzrostu społecznego charakteru produkcji [...] a także wzrostu społecznej wydajności pracy i społecznej efektywności produkcji”⁴.

Przytoczona definicja gospodarczych procesów integracyjnych stanowi chyba najbardziej dojrzałą w literaturze marksistowskiej próbę

³ Z. Kamecki, *Pojęcie i typy integracji ekonomicznej*. „*Ekonomista*”, 1967 nr 1, s. 92. Definicja zaproponowana przez Kameckiego nie przesądza — jak się wydaje — rodzaju, dróg, metod i środków, dzięki zastosowaniu których (przy istnieniu sprzyjających warunków ekonomicznych) może dojść do integracji gospodarczej. W konsekwencji definicja ta, może objąć zarówno integrację ekonomiczną krajów kapitalistycznych, jak i socjalistycznych; integrację zakładającą powstanie formy instytucjonalnej, jak też integrację, która takiej formy nie wymaga, czy wreszcie integrację, która dokonuje się w wyniku działania określonych mechanizmów ekonomicznych, bez specjalnego stosowania jakichkolwiek środków polityki ekonomicznej.

⁴ M. Maksimowa, *Ekonomiczeskaja intiegracija — niekotoryje waprosy metodologii*. „*Mirowaja ekonomika i meždunarodnyje otnoszenija*”, nr 5/1969. Dodajmy, że definicja integracji gospodarczej do tej pory nie figuruje jeszcze w wykrystalizowanej postaci w słowniku marksistowskiej ekonomii politycznej. Wokół samego pojęcia, jak i wokół całej problematyki integracyjnej toczy się coraz intensywniejsza dyskusja, można więc stwierdzić, iż wiążąca, ogólnie przyjęta definicja integracji gospodarczej znajduje się dopiero w stadium precyzowania. Nie uważamy również za celowe przedstawienie kontrowersyjnych poglądów na ten temat ekonomistów zachodnich. Pewną prezentację tego zagadnienia daje cytowany wyżej artykuł Z. Kameckiego.

ujęcia integracji gospodarczej na tle współczesnych międzynarodowych stosunków ekonomicznych. U podstaw rozumowania leży tu przede wszystkim uznanie obiektywnego charakteru integracji, zdeterminowanego ogólnymi prawidłowościami rozwoju sił wytwórczych, a także wymogami międzynarodowego podziału pracy i rewolucji naukowo-technicznej.

Zródłem takiego ujęcia jest leninowska charakterystyka dwóch historycznych tendencji; jedna z nich — to rozbudzenie ruchów narodowych i powstanie narodowych gospodarstw, druga — to przełamywanie barier narodowych i internacjonalizacja życia gospodarczego, rozumiana jako potrzeba rozszerzenia międzynarodowego podziału pracy, niezbędna w obliczu wymogów, jakie stwarza rewolucja naukowo-techniczna, potrzeba stworzenia jednakowych warunków wymiany i wzrostu specjalizacji oraz kooperacji produkcji na bazie rozszerzającej się wciąż skali optymalnych rozmiarów zakładów wytwórczych. Stąd też — w warunkach współczesnego przewrotu w nauce, technice i technologii — tendencja do integracji gospodarczej jest konieczną formą, dostrzeżonego jeszcze przez Lenina, procesu internacjonalizacji kapitału i życia ekonomicznego⁵.

Związek integracji gospodarczej z rewolucją naukowo-techniczną stanie się bardziej widoczny, jeżeli uwzględnimy poszczególne formy integracji. I tak, literatura ekonomiczna wyróżnia⁶:

- integrację krajów kapitalistycznych wysoko rozwiniętych gospodarczo;
- integrację niesocjalistycznych krajów rozwijających się;
- typ mieszany, do którego zalicza się integrację ekonomiczną grupy krajów rozwijających się z określonym, na ogół jednym, z rozwiniętych krajów kapitalistycznych;
- integrację ekonomiczną krajów socjalistycznych.

Jeżeli chodzi o trzy pierwsze formy integracji, to wydaje się, że rzeczywista integracja gospodarcza ma miejsce tylko w odniesieniu do krajów wysoko rozwiniętych, a więc krajów o zaawansowanym procesie rewolucji naukowo-technicznej. Integracja krajów rozwijających się jest obecnie ograniczona do świadomej polityki ekonomicznej, brak natomiast wyraźnego zbliżenia struktur ich gospodarek. Wiąże się to z faktem, że zarówno wyjściowa, jak i potencjalna komplementarność krajów surow-

⁵ Proces ten w warunkach gospodarki kapitalistycznej staje się możliwy jedynie dzięki czynnej roli państwa kapitalistycznego. Regulująca rola współczesnego kapitalizmu państwowo-monopolistycznego staje się nie tylko jego stymulatorem, ale warunkiem sine qua non dalszej internacjonalizacji kapitału i życia ekonomicznego.

⁶ Por. np. Z. K a m e c k i, *op. cit.*, ss. 98 - 103.

cowo-rolniczych, bez radykalnej przebudowy struktury gospodarczej jest mocno wątpliwa, zwłaszcza jeśli w krajach tych występują uprawy mono- względnie oligokulturowe czy też dominuje jedna gałąź rolnictwa.

Z tych względów słuszniej jest mówić raczej o tendencji do wzajemnej, ogólnej współpracy gospodarczej o charakterze regionalnym, niż o dokonującej się faktycznie integracji. Integracyjne procesy gospodarcze w ścisłym znaczeniu mogą się tu rozpocząć dopiero w późniejszym okresie, gdy kraje te osiągną już wyższy stopień rozwoju ekonomicznego.

Pewien przełom w historycznym rozwoju form integracyjnych stanowi integracja gospodarcza wysoko rozwiniętych krajów kapitalistycznych, gdyż w zasadzie ma ona miejsce — przynajmniej początkowo — nie między krajami o ekonomikach specjalistycznych i komplementarnych, lecz substytucyjnych i konkurencyjnych, a więc o strukturach względnie homogenicznych⁷. Fuzja taka pozwala na wzajemną adaptację struktur i stworzenie — na bazie specjalizacji — silnej jednostki gospodarczej, zdolnej do sprostania wymogom współczesnego przewrotu naukowo-technicznego. Opiera się ona na wzrastającej samowystarczalności obszarów przemysłowych i na niektórych tendencjach rozwoju sił wytwórczych współczesnych rozwiniętych krajów kapitalistycznych.

Współczesne koncepcje integracyjne — jak dotąd — znalazły swój realny kształt głównie w Europie zachodniej (szczególnie w Europie kontynentalnej), co zgodne jest z twierdzeniem, że integracja gospodarcza wiąże się z określonym poziomem rozwoju sił wytwórczych.

W wysoko rozwiniętych krajach kapitalistycznych Europy zachodniej koncepcje integracji gospodarczej dotyczą przede wszystkim sąsiadujących ze sobą krajów o zbliżonej strukturze gospodarczej. Konieczność dostosowania się tych krajów do nowego układu stosunków w świecie, zastąpienie dawnych więzów oraz dawnych rynków zbytu i źródeł surowców nowymi, skłania do szukania rozwiązań regionalnych, łączenia się w większe ugrupowania gospodarcze, do wzajemnego uzupełniania się pod względem produkcyjnym i rozszerzania na tej podstawie rynków zbytu⁸. W krajach tych podkreśla się, że tego rodzaju integracja, rozszerzając wzajemną specjalizację, będzie działać w kierunku lepszego wykorzystania środków i sił produkcyjnych poszczególnych krajów, umożliwi rozwój produkcji na wielką skalę i będzie sprzyjać rozwojowi po-

⁷ Por. A. Haber, *Doktryna integracyjna NRF*. Ossolineum. Wrocław—Warszawa—Kraków. 1968, s. 23.

⁸ Z. Kamecki, J. Sołdaczuk, W. Sierpiński, *Międzynarodowe stosunki ekonomiczne*. PWE. Warszawa 1964, ss. 67 - 68.

stępu technicznego, a w rezultacie — przyspieszy tempo wzrostu gospodarczego integrujących się obszarów.

Kierunki zmian postępu technicznego we współczesnych rozwiniętych krajach kapitalistycznych wytwarzają tendencję do zbliżania się tych krajów. Postęp techniczny rodzi bowiem nowe gałęzie wytwarzania, nowe metody produkcji oraz nowe potrzeby i nowe sposoby ich zaspokajania. Jednocześnie, bardzo szybki postęp techniczny i postępująca automatyzacja przemysłu wymagają rozwoju produkcji przemysłowej na wielką skalę. Dopiero wówczas nowe metody wytwarzania, oparte na nowych rozwiązaniach technicznych i nowych procesach technologicznych, mogą być w sposób opłacalny zastosowane w praktyce⁹. Konieczność kompleksowego rozwoju na wielką skalę uzupełniających się gałęzi produkcji przemysłowej wymaga angażowania ogromnych środków finansowych w inwestycjach.

Podobnie, konieczność zapewnienia dostatecznie szybkiego postępu technicznego zmusza do wydatkowania wielkich sum na związane z tym badania naukowe, co możliwe jest tylko przy dostatecznie wielkiej skali produkcji. Z kolei wszechstronny i kompleksowy rozwój produkcji przemysłowej o takiej skali wymaga posiadania dostatecznie szerokiego rynku zbytu. Współcześnie tylko Stany Zjednoczone i Związek Radziecki dysponują rynkiem wewnętrznym pozwalającym im na rozwój wszystkich nowoczesnych rodzajów produkcji przemysłowej na częściowo odpowiednio wielką skalę. Wymienione wyżej czynniki wyjaśniają źródła tendencji do wzajemnej integracji gospodarczej sąsiadujących ze sobą krajów i rozwoju na tej podstawie szerokiego wspólnego rynku, pozwalającego na większą koncentrację produkcji i rozwój wielkich przedsiębiorstw.

Uwzględniając fakt, że współczesny rozwój gospodarczy uwarunkowany jest coraz ściślejszymi powiązaniem z nauką, podkreśla się znaczenie prowadzenia odpowiedniej polityki naukowej w ramach istniejących ugrupowań integracyjnych w Europie zachodniej. Coraz częściej uważa się, że w danym, zintegrowanym zespole, racjonalizacja polityki naukowej jest możliwa jedynie w przypadku istnienia odpowiednio silnych organów koordynacyjnych, które byłyby zdolne zaakceptować określone cele i priorytetowe kierunki działalności¹⁰. Jest to warunkiem pobudzenia postępu technicznego, który z kolei stanowi decydujący czynnik przyspieszenia rozwoju gospodarczego.

⁹ J. Sołdaczuk, *Handel międzynarodowy a rozwój gospodarczy w socjalizmie*. PWN. Warszawa 1970, s. 106.

¹⁰ *Integracja ekonomiczna Europy zachodniej i jej aspekty polityczno-militarne*, pod red. T. Grabowskiego i Z. Nowaka. Instytut Zachodni, Poznań 1969, s. 193.

Charakterystyczny w tej kwestii jest pogląd, jaki prezentuje teoretyk francuski, skądinąd zwolennik integracji kontynentalnej, R. Erbes¹¹. Zwraca on uwagę na fakt, iż obecnie postulatów prowadzenia wspólnej polityki rozwoju badań naukowych nie udaje się zrealizować nawet w ramach najbardziej zaawansowanego ugrupowania integracyjnego, jakim jest EWG. Propozycje objęcia wspólną polityką naukową między innymi takich przedsięwzięć, jak: określenie stanu nauki i techniki, ustalenie potrzeb i rezultatów badań, rozprzestrzenianie informacji naukowej i technicznej, koordynacja i orientacja polityki naukowej wszystkich państw — nie uwzględniają bowiem warunków istniejących w tej dziedzinie w ramach poszczególnych krajów ani też w ramach Wspólnoty. Całkowita koordynacja badań naukowych i przedsięwzięć priorytetowych wymaga uprzedniego urzeczywistnienia europejskiej integracji politycznej lub przynajmniej porozumienia krajów członkowskich w dziedzinie polityki zbrojeniowej i — w pewnej mierze — zagranicznej.

Motorami postępu technicznego w krajach kapitalistycznych są badania naukowe związane z potrzebami militarnymi, co powoduje, że narodowa polityka naukowa, decydująca o rozwoju podstawowych dla gospodarki gałęzi przemysłu, jest ściśle podporządkowana polityce zbrojeniowej. Analiza sytuacji panującej w tej dziedzinie w europejskich krajach kapitalistycznych¹² zdaje się potwierdzać tezę Erbsa o konieczności uprzedniej integracji politycznej lub przynajmniej militarnej, dla zapewnienia odpowiednich warunków przyspieszenia procesów postępu technicznego w ramach zespołu zintegrowanych państw.

Ponieważ obecnie w łonie EWG nie można urzeczywistnić¹³, w ścisłym tego słowa znaczeniu, wspólnych programów zbrojeniowych ani też — częściowo — wspólnej polityki zagranicznej, nie mówiąc już o integracji politycznej, Wspólny Rynek nie jest w stanie rozwiązać kwestii najważniejszej dla wzrostu gospodarczego, tj. problemu postępu technicznego wywołanego postępem naukowym, a przynajmniej uporać się z nim w sposób optymalny. Fakt ten leży m. in. u podstaw zjawiska przewagi technicznej i technologicznej Stanów Zjednoczonych nad Europą.

¹¹ R. Erbes, *L'intégration économique internationale*. PUF. Paris 1966, cyt. za: *Integracja ekonomiczna Europy Zachodniej...*, op. cit., ss. 192 - 193.

¹² Por. np.: J. Matera, *Współpraca naukowo-techniczna krajów RWPG*. PWE. Warszawa, 1969, ss. 158 - 175.

¹³ Rozbija się to przede wszystkim o postawę Francji, która może zabezpieczyć swoje interesy narodowe jedynie w warunkach całkowitej suwerenności. Powołanie jakichkolwiek organów ponadnarodowych w ogóle nie wchodzi w rachubę, a porozumienia w dziedzinie militarnej o tyle są aprobowane, o ile nie stoją w sprzeczności z rozbudową francuskiej *force de frappe*.

Chociaż w wielu dziedzinach gospodarki daje się nawet zaobserwować zmniejszenie różnic między USA a rozwiniętymi krajami kapitalistycznymi Europy zachodniej, to jednak — z drugiej strony — widoczny jest dalszy wzrost przewagi Amerykanów w dziedzinie najnowszej techniki i organizacji¹⁴. A jest to dziedzina, która decyduje o przyszłości, a ściślej — o przyszłym układzie sił ekonomicznych. Sytuacja ta wywołuje wiele spięć politycznych i społecznych w Europie zachodniej. Emocjonalny stosunek do tego problemu najpełniej oddaje publikacja francuskiego polityka, pisarza i publicyisty J. J. Servan-Schreibera pt. *Wyzwanie amerykańskie*¹⁵.

Indywidualne próby przeciwstawienia się rosnącej dyferencjacji, z obiektywnych względów, nie są skuteczne. Koncentracja skali produkcji i skali badań odbywa się najczęściej w granicach jednego państwa. Paradoksem jest przy tym fakt, że gdy następuje już połączenie kapitałów międzynarodowych, to głównie na bazie łączenia się kapitałów poszczególnych krajów zachodnioeuropejskich z kapitałami amerykańskimi.

Nie przynoszą również spodziewanych efektów próby wykorzystania w celu przyspieszenia postępu technicznego europejskich organizacji i porozumień międzynarodowych. EWG, mająca na swym koncie znaczne osiągnięcia na drodze integracji gospodarczej, nie potrafi rozwiązać najbardziej zasadniczego problemu, jakim jest stworzenie w wyniku współpracy, dostatecznie silnego bieguna postępu naukowo-technicznego, zdolnego do pełnego współzawodnictwa z biegunem amerykańskim. Reasumując — można wyrazić przypuszczenie, że Europa zachodnia — nawet zintegrowana — nie prędko potrafi się skutecznie przeciwstawić potędze USA. Wskazuje to także na fakt, że w świecie kapitalistycznym postępowi w dziedzinie integracji towarzyszą nieuchronnie objawy dezintegracji, wyrastającej zarówno z obiektywnych, jak i subiektywnych przesłanek.

Podobnie jak w rozwiniętych krajach kapitalistycznych Europy zachodniej, konieczność wzajemnej integracji gospodarczej krajów socjalistycznych wynika z wymagań, jakie stawia współczesny etap rozwoju sił wytwórczych oraz kierunki rozwoju przemysłu i postępu technicznego, czyli rewolucja naukowo-techniczna. Dzieje się tak przede wszystkim dlatego, że — jak już wspomniano — rozwój nowoczesnych gałęzi przemysłu maszynowego, elektrotechnicznego, elektronicznego i chemicznego, które obecnie decydują o postępie technicznym i poziomie uprzemy-

¹⁴ Bardziej szczegółowo, opierając się na materiałach źródłowych, omawia to zjawisko J. Pajestka w pracy: Z. Madej, J. Pajestka, *Programowanie i przewidywanie przyszłości*. KiW. Warszawa 1968, ss. 6 - 19.

¹⁵ Tytuł oryginału: *Le défi américain*, Denoel, Paris 1967.

słowienia, wymaga kompleksowego rozwoju prowadzonej na wielką skalę produkcji przemysłowej w różnych gałęziach przemysłu¹⁶.

Wspólne podstawy ustrojowe i ideologiczne oraz oparcie działania systemu gospodarczego na gospodarce planowej stworzyło ramy dla szerokiej i wszechstronnej współpracy i wykształciło nowe formy i nowy typ międzynarodowych stosunków ekonomicznych między europejskimi krajami socjalistycznymi.

Mimo rozległej i wszechstronnej współpracy gospodarczej oraz bardzo dużej roli, jaką współpraca ta odegrała w procesie uprzemysłowienia i zmiany struktury ekonomicznej krajów RWPG, nie doprowadziła ona jeszcze do wykształcenia się rozwiniętego wzajemnego podziału pracy, a w jego ramach — do szerokiej i wszechstronnej specjalizacji i kooperacji produkcji¹⁷.

W odróżnieniu od krajów kapitalistycznych wysoko rozwiniętych, w których na tempo i kierunek integracji wpływały przyczyny ustrojowe, „formacyjne”, w krajach socjalistycznych miały one charakter strukturalny. I tak w pierwszych latach widoczne były wyraźne różnice w poziomie uprzemysłowienia oraz w poziomie dochodu narodowego poszczególnych państw. Przyczyny te, mimo że jedynie przejściowe, zaciążyły w dużym stopniu na rozwoju integracji socjalistycznej.

Kierunki rozwoju przemysłowego poszczególnych krajów nie były ze sobą dostatecznie skoordynowane i każde państwo określało je w sposób autonomiczny. Poszczególne kraje dążyły przy tym w zasadzie do rozwoju wszystkich rodzajów i typów produkcji przemysłowej, bez względu na rozmiary rynku, posiadane zasoby surowcowe, szczupłość kadr technicznych, szczupłość środków finansowych itp. Najogólniej rzecz ujmując, słuszny, a nawet konieczny postulat wszechstronnego i komplementarnego rozwoju ujmowany był przez długi czas w sposób zbyt uproszczony. Wyraźnie nie doceniano i nie wykorzystano w tym okresie szans pełniejszego skoordynowania kierunków rozwoju przemysłu, większego podziału zadań i specjalizacji oraz możliwości uniknięcia dublowania wysiłków.

W rezultacie, przy podobnych a nie skoordynowanych kierunkach rozwoju, z naciskiem na te same rodzaje produkcji przemysłu ciężkiego, przy takiej samej lub podobnej technologii produkcji, następował równoległy rozwój dublujących się rodzajów produkcji przemysłowej.

¹⁶ J. Sołdaczuk, *op. cit.*, s. 129.

¹⁷ Stanowisko podobne reprezentują między innymi — z autorów radzieckich: O. Bogomołow, *Efekty i bodźce międzynarodowego socjalistycznego podziału pracy*, Warszawa 1967; z autorów polskich: L. Ciamağa, *Od współpracy do integracji*. Warszawa 1965.

W związku z tym struktura gospodarcza krajów socjalistycznych stawała się w miarę rozwoju bardziej konkurencyjna niż komplementarna.

Trudności te wyraźnie się nasilały w miarę, jak kraje socjalistyczne osiągały coraz wyższy stopień uprzemysłowienia. Zaczęło się to wyrażać albo w pewnym zwolnieniu tempa wzrostu gospodarczego, albo — przy utrzymaniu ilościowego tempa wzrostu — w znacznie szybszym zwiększeniu kosztów społecznych, niezbędnych do zapewnienia planowej dynamiki rozwoju, tj. — w konsekwencji — w zmniejszaniu możliwości szybszego wzrostu stopy życiowej ludności.

Pewnym następstwem braku dostatecznej wzajemnej specjalizacji było niepełne nadążanie za kierunkami i tempem postępu technicznego na świecie. W efekcie prowadziło to do utrzymania w niektórych dziedzinach dystansu w zakresie poziomu technicznego między europejskimi krajami socjalistycznymi a wysoko rozwiniętymi krajami kapitalistycznymi. W krajach RWPG konieczna była więc odpowiednia modyfikacja założeń polityki gospodarczej oraz instytucjonalnych form organizacji gospodarki narodowej.

W dyskusji na ten temat, rozwijającej się coraz szerzej w literaturze ekonomicznej i publicystyce gospodarczej, zwraca się uwagę na konieczność przechodzenia od luźniejszych form współpracy do wzajemnej, stopniowej integracji gospodarczej krajów socjalistycznych, tj. do stopniowego dostosowania się i zbliżania ich struktur gospodarczych¹⁸. W dyskusji tej coraz bardziej przyciągają uwagę nie tyle ogólne zasady i cele integracji socjalistycznej, ile środki zmierzające do ich realizacji. Należy podkreślić, że konieczność wzajemnej integracji krajów RWPG znajduje także wyraz w oficjalnych dokumentach, formułujących podstawowy program i wyznaczających politykę rozwoju gospodarczego krajów socjalistycznych.

Wypracowanie konstruktywnych rozwiązań jest tym istotniejsze, że państwa socjalistyczne wkraczają obecnie w nowy etap rozwoju, co wymaga podniesienia na wyższy poziom ich wzajemnej współpracy. Wszystkie kraje wspólnoty socjalistycznej stoją w obliczu nowych, doniosłych zadań, przede wszystkim w dziedzinie przyspieszenia postępu naukowo-technicznego i — na bazie dotychczasowego dorobku i wysokiej dynamiki dalszego rozwoju ekonomicznego — zapewnienia wzrostu poziomu materialnego i kulturalnego życia ludzi pracy¹⁹.

¹⁸ „Przez integrację pojmować należy wyższą fazę współpracy gospodarczej — fazę, w której następuje wzajemne dostosowanie struktur gospodarczych i ich unowocześnienie, przede wszystkim przez rozwój tych współczesnych gałęzi przemysłu, które decydują o dalszym postępie we wszystkich dziedzinach produkcji społecznej, zwłaszcza zaś takich, jak elektronika i nowoczesna chemia” (*Integracja gospodarcza krajów socjalistycznych*. KiW. Warszawa 1970, ss. 99 - 100).

¹⁹ Wagę i znaczenie tego problemu dostrzegają nie tylko naukowcy, ale także

Przyspieszenie integracji ekonomicznej krajów RWPG konieczne jest także ze względu na postępującą integrację kapitalistycznych krajów Europy zachodniej i grożącą w związku z tym możliwość opóźnienia, w stosunku do tych krajów w zakresie poziomu technicznego, rozwoju nowych gałęzi produkcji, wprowadzania nowych wyrobów do produkcji itp., co mogłoby mieć groźne następstwa nie tylko ekonomiczne.

Wobec wielkich problemów, które przesądzą o układzie sił na świecie, i wobec wymogów współzawodnictwa światowego, wymienione trudności dotyczące współpracy między krajami socjalistycznymi mogą być uznane za kwestie drugorzędne. Muszą być one jednak rozwiązane, jeżeli kraje socjalistyczne mają odegrać należną im rolę w światowym procesie rozwoju technicznego i gospodarczego. W przypadku, gdy kraje socjalistyczne nie osiągnęłyby wyższego stopnia podziału pracy w gospodarce i współdziałania w nauce i technice, jeżeli nie wyprzedziłyby świata kapitalistycznego w procesie przewyższania faktycznych i formalnych granic między sobą, utrudniłyby w istotny sposób proces przechodzenia do etapu rewolucji naukowo-technicznej²⁰. Innymi słowy, jeżeli integracja systemu socjalistycznego nie będzie postępować dostatecznie szybko, poszczególne kraje socjalistyczne nie będą w stanie dotrzymać kroku krajom technicznie najbardziej rozwiniętym, opierającym się na szerokiej bazie międzynarodowej.

Dla rozwiązania przedstawionych problemów istotne znaczenie ma sformułowany na XXV bukaresztańskiej sesji RWPG *Kompleksowy program dalszego pogłębiania i doskonalenia współpracy i rozwoju socjalistycznej integracji gospodarczej krajów członkowskich RWPG*²¹. Program ten konkretyzuje kierunki i terminy realizacji przedsięwzięć niezbędnych dla pogłębienia i zwiększenia efektywności nie tylko współpracy ekonomicznej, lecz także naukowo-technicznej. Utrwała on socjali-

---

przywódcy państw socjalistycznych. Przykładem mogą tu być m. in. przemówienia wygłoszone na VIII Zjeździe SED w czerwcu 1971 r. M. in. w swoim wystąpieniu E. Gierek podkreślił, że „wiodącą cechą obecnego rozwoju naszego systemu musi być również wyższy poziom współpracy i wzajemnych powiązań gospodarczych między bratnimi krajami socjalistycznymi. Większość najważniejszych problemów, przed którymi stoimy, zwłaszcza rewolucji naukowo-technicznej, możemy rozwiązać jedynie wspólnie, łącząc nasze środki i wysiłki. Integracja jest więc ekonomiczną i społeczną koniecznością. Mamy dla niej również dobry grunt przede wszystkim we współpracy z potężną gospodarką Związku Radzieckiego, a także z waszą [NRD] nowoczesną i dynamicznie rozwijającą się gospodarką oraz innych krajów socjalistycznych” (według „Trybuny Ludu” z 18 VI 1971).

²⁰ Radovan Richta i zespół, *Cywilizacja na rozdrożu*. KiW. Warszawa 1971, s. 254.

²¹ Dokument ten opublikowała „Trybuna Ludu” z 7 VIII 1971.

styczną koncepcję integracji, która polega na świadomej, planowej regulacji międzynarodowego podziału pracy. System współpracy gospodarczej i naukowo-technicznej krajów RWPG opiera się na ogólnych prawidłowościach budownictwa socjalistycznego i podstawowych zasadach kierowania gospodarką socjalistyczną, na organicznym powiązaniu koordynacji planów, jako głównej metody organizacji współpracy, z szerszym wykorzystaniem stosunków towarowo-pieniężnych²².

Koncepcja integracji socjalistycznej wyraźnie więc różni się od założeń integracji zachodnioeuropejskiej, która wymaga ograniczenia suwerenności państwowej na rzecz tzw. organów ponadnarodowych. Integracja w ramach RWPG nadal będzie realizowana zgodnie z zasadami socjalistycznego internacjonalizmu, z poszanowaniem suwerenności państwowej, niezależności interesów narodowych, pełnej równości, wzajemnych korzyści i na podstawie przyjacielskiej wzajemnej pomocy²³.

Wśród środków zmierzających do osiągnięcia wytyczonych celów duży nacisk położono na planowe rozwijanie międzynarodowej specjalizacji i kooperacji w dziedzinie produkcji, nauki i techniki. Realizacja tych zamierzeń wymaga jednak stałego doskonalenia podstaw prawnych współpracy gospodarczej i naukowo-technicznej.

Poczynając od roku 1971 przedstawiciele państw socjalistycznych odbywają wzajemne konsultacje dotyczące podstawowych problemów polityki gospodarczej i naukowo-technicznej. Umożliwia to opracowanie prognoz dla ważniejszych dziedzin gospodarki, nauki i techniki. Wspólne prognozowanie obejmuje m. in.: bazę paliwowo-energetyczną, łącznie z energetyką jądrową; kompleksowe systemy maszyn i przyrządów określających rozwój rewolucji naukowo-technicznej, jak np.: elektronikę i systemy automatyzacji, przemysłową produkcję przyrządów, aparaturę kontrolno-pomiarową oraz inne urządzenia dla ważnych gałęzi gospodarki narodowej. Podejmuje się również wymianę informacji na temat światowych tendencji rozwoju gospodarczego i naukowo-technicznego. W pierwszym etapie przewiduje się analizę kilku głównych problemów, takich jak: dynamika tempa wzrostu i zmiany struktury materialnej w zakresie głównych gałęzi postępu naukowo-technicznego, tendencje handlu światowego i dynamika cen. Przedsięwzięcia te mają zapewnić osiągnięcie światowego poziomu jakościowego, planowania zbytu produkcji itd.

W dziedzinie dróg i metod współpracy naukowo-technicznej, do której przywiązuje się istotne znaczenie, oprócz wspomnianych wzajemnych

²² Przypomnijmy, że koncepcja ta zaczęła się już kształtować w drugiej połowie lat pięćdziesiątych i została przyjęta w formie uchwały na XV Sesji RWPG w *Podstawowych zasadach międzynarodowego socjalistycznego podziału pracy*.

²³ Interesującą pozycję omawiającą te zagadnienia stanowi praca A. Bodnara, *Samodzielność a integracja*. KiW. Warszawa 1967.

konsultacji na temat podstawowych zagadnień polityki naukowo-technicznej, przewiduje się także: opracowanie prognoz naukowo-technicznych na okres 10-15 lat; wspólne planowanie; kooperację; wspólne opracowywanie poszczególnych zagadnień; koordynację; wymianę osiągnięć oraz przodujących doświadczeń; pogłębianie współpracy w dziedzinie informacji, wynalazczości i zagadnień patentowych; rozszerzenie współpracy w zakresie przygotowania kadr naukowych oraz w innych, uzgodnionych przez kraje dziedzinach.

Ponadto dążyć się będzie do skoncentrowania wysiłków krajów RWPG na ważnych problemach naukowych z zakresu badań podstawowych i stosowanych. Do form organizacyjnych, na których opierać się ma współpraca naukowo-techniczna należeć będą ośrodki koordynacyjne, kolektywy naukowo-techniczne, międzynarodowe instytuty naukowo-badawcze, wspólne laboratoria, międzynarodowe zjednoczenia naukowo-produkcyjne działające na zasadach rozrachunku gospodarczego itp.²⁴

Skonkretyzowanie zadań na tak długi okres uwzględniające zarazem środki i metody ich realizacji pozwala sądzić, że zamierzenia dotyczące dalszego rozwoju integracji ekonomicznej będą konsekwentnie urzeczywistniane zgodnie z wymogami rozwoju rewolucji naukowo-technicznej. Charakter gospodarki socjalistycznej otwiera bowiem dla integracji, zwłaszcza w zakresie nauki i techniki, nieograniczone możliwości. Wykorzystanie ich pozwoli stworzyć właściwe zaplecze dla nadchodzącego etapu rewolucji naukowo-technicznej.

Celem dotychczasowych rozważań było wykazanie, że procesy integracyjne w sferze gospodarczej są jedynie egzemplifikacją zjawiska o znacznie szerszym zasięgu i mogą być traktowane jako obiektywizacja pewnych konieczności historycznych. W obrębie poszczególnych obozów czy rejonów przebiegają one w sposób dialektyczny, tzn. nierównomierne, torując sobie drogę poprzez rozmaite tendencje, sprzeczności i sytuacje konfliktowe.

Na obecnym etapie nie można jeszcze uchwycić wszystkich sprzężeń i zależności integracji gospodarczej od rewolucji naukowo-technicznej, mimo to jednak można już wskazać pewne charakterystyczne cechy tych procesów.

Obserwacja zjawisk związanych z procesami integracji gospodarczej prowadzi do wniosku, że ugrupowania regionalne wyrastają z podłoża skomplikowanych stosunków polityczno-społecznych współczesnego świata, na które nakłada się działanie wymogów nowoczesnego rozwoju prze-

²⁴ Problemy dotyczące współpracy naukowo-technicznej zasygnalizowane wyżej są omówione szerzej w cytowanej już pracy Jerzego Matery.

mysłowego. Procesy rozwoju, związane z dokonującą się współcześnie rewolucją naukowo-techniczną wymagają koncentracji nakładów przeznaczonych zarówno na przyspieszenie nauki i techniki, jak i rozbudowę i unowocześnienie aparatu wytwórczego, a także organizacji i rozszerzenia rynku. Procesy te najczęściej nie mieszczą się w obrębie poszczególnych gospodarstw narodowych i powodują zobiektywizowane dążenia do ich umiędzynarodowienia.

Rewolucja naukowo-techniczna doprowadza do coraz silniejszych zależności między nauką a produkcją. Nauka — jako przede wszystkim społeczna siła wytwórcza — zmusza do coraz szybszej, a wreszcie uniwersalnej integracji życia gospodarczego, społecznego i kulturalnego. Związki między nauką, techniką i produkcją stają się coraz bliższe i przechodzą w sposób nieunikniony przez filtr stosunków społecznych, wskutek czego sprzeczności między rozwojem sił wytwórczych a stosunkami produkcji występuje z jeszcze większą ostrością i w jeszcze wyraźniejszej formie.

Aby lepiej ocenić głęboki sens obecnych zmian, warto cofnąć się do przykładu rewolucji przemysłowej. Postawiła ona w całej rozciągłości problem zgodności między rozwojem materialnych sił wytwórczych a stosunkami produkcji kapitalistycznej. Miała historyczne znaczenie, ponieważ dotyczyła konkretnej produkcji w skali społecznej. W tych kategoriach można także ująć problem rewolucji naukowo-technicznej obecnie, tzn. w epoce ogólnego kryzysu kapitalizmu i rozwoju nowego socjalistycznego sposobu wytwarzania.

Analiza powiązania procesów integracji gospodarczej i rewolucji naukowo-technicznej pozwala w konsekwencji dojrzeć relacje między rozwojem sił wytwórczych a stosunkami produkcji.

Stopień integracji, którego wymaga rewolucja naukowo-techniczna musi być nieporównanie wyższy niż w okresie rewolucji przemysłowej²⁵. Przy pewnych założeniach (jeżeli idzie o wolumen zasobów), industrializację można było realizować w granicach poszczególnych większych krajów. Natomiast rewolucja naukowo-techniczna jest nie do pomyślenia bez szerokiej bazy międzynarodowej.

Rewolucja naukowo-techniczna ujmowana jako odbicie rozwoju sił wytwórczych powoduje lub musi spowodować w przyszłości zmiany stosunków produkcji. Jednym z kierunków tych zmian są procesy międzynarodowej integracji ekonomicznej zachodzące zarówno w kapitalizmie, jak i socjalizmie. W tym kontekście, problemem o zasadniczym znaczeniu jest znalezienie odpowiedzi na pytanie, w jakim stopniu określone systemy społeczno-ekonomiczne i ich konkretne formy społeczno-ekono-

²⁵ Radovan Richta i zespół, *op. cit.*, s. 253.

miczne (z aspektami politycznymi, prawnymi, ideologicznymi itd.) przyspieszają, opóźniają, powstrzymują lub regulują kierunek tych zmian. Inaczej mówiąc, chodzi o to, aby określić, w jakim stopniu obecne możliwości naukowo-techniczne i ich przyszły rozwój są zgodne z określonymi sposobami produkcji oraz w jakim stopniu określone systemy społeczne ograniczają te możliwości. Jest to już jednak problem wymagający odrębnego opracowania.